

Xulosa. Pedagogdan talab qildigan xususiyatlar strasiga uning muloqotchanchilik xususiyati kiradi. Chunki barcha kasblarning talablarini tahlil qiladigan bo'lsak, ayniqsa, pedagoglar uchun muloqot suv va havodex zarur ekanligini unutmashlik kerak. Shu nuqtayi nazardan kommunikativ xususiyatlar 67% ni tashkil qilganini ko'rishimiz mumkin. Axloqiy me'yor sinaluvehilar orasida ahamiyatli, ya'ni 78% ni tashkil qiladi. Ma'lumki, pedagog uchun kerakli

sifatlar strasiga uning jamiyat tomonidan e'tirof etiladigan axloq me'yor talablarini o'zlashtirganligi hamda unga fiyoya qilishi bilan belgilanadi.

Metodika natijalaridan xulosa qilish mumkinki, mutaxassisning kasbiy moslashishi uchun eng keraklisi bu ulardagi muloqotchanchilik xususiyatining tarkib topganligi hamda adaptivlik qobiliyatining tarkib topganligi bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Селье Г. Очерки об адаптационном синдроме. – Москва: Речь, 1990. — С. 148-156.
2. Бадиева Е.А Образ жизни и профессиональные факторы риска здоровья педагога. – Москва: РИО СурГТУ, 2017. – 218 с.
3. Гринберг Дж. Управление стрессом. — Санкт-Петербург: Питер, 2004. — 496 с.

Qarshiyeva Dilafuz Suyunovna,
*Toshkent davlat pedagogika universiteti
"Amaliy psixologiya" kafedrasi dotsenti,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

PEDAGOGDA KASBIY FAOLIYAT VA ADAPTATSIYA JARAYONI

Annotsatsiya. Maqolada bugungi kunda pedagogning ta'lim tizimidagi roli va ijtimoiy kompetentligining ahamiyati yoritilgan. Aynan pedagoglarning kasbiy tayyorgarligida adaptatsiyaning roli ochib berilgan.

Tayanch so'zlar: ijtimoiy psixologiya, kompetentlik, adaptatsiya, stress.

Аннотация. В статье раскрывается социальная значимость роли педагога в системе образования на сегодняшний день. Освещена роль адаптации в профессиональной подготовке педагогов.

Ключевые слова: социальная психология, компетентность, адаптация, стресс.

Annotation. The article reveals the social significance of the role of a teacher in the education system today. The role of adaptation in the professional training of teachers is highlighted.

Keywords: social psychology, competence, adaptation, stress.

Kirish. Jahon miqyosida ijtimoiy integratsiya, globallashev va axborotlashtirish tendensiyalarining kuchayib borishi barcha ta'lim tizimida pedagoglarning ijtimoiy-psixologik kompetentlik masalalariga bugungi zamonaviy talablar asosida yanada jiddiyrq e'tibor qaratishni taqozo etmoqda.

Dunyoda globallashev jarayonining kechishi, o'ziga xos ijtimoiy taraqqiyot tamoyillariga mos shaxsni tarbiyalash va unga ijtimoiy-psixologik ta'sir etishni ta'minlovchi pedagoglarga bo'lgan ehtiyojning yanada ortib borayotganini ko'rsatmoqda. Binobarin, ta'limda ijtimoiy-psixologik kompetentlik omillarini o'rganish, ularning kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish kabi ustuvor masalalar bo'yicha muhim tadqiqot

ishlari olib borilmoqda. Shuningdek, amalga oshirilayotgan keng ko'lami islohotlar talabiga to'la javob beruvchi, intellektual salohiyati yuqori, keskin o'zgarishlarga tez moslasha oladigan, raqobatbardosh, mehnat bozorida mutaxassislar malakasiga qo'yilayotgan talablar darajasida samarali faoliyat yurituvchi shaxsni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shunday ekan, bu jarayonni amalga oshirishimizda, albatta, pedagoglarning o'rni beqiyosdir. Bunda, ayniqsa, pedagoglarning kompetentligi alohida o'rin egallaydi. Bugungi kunda ijtimoiy psixologik kompetentlik psixologiya fanida keng qamrovli tarzda o'rganib kelinayotgani pedagogning kasbiy tayyorgarligida adaptatsiyaning rolini dolzarblashtirmoqda.

Asosiy qism. "Ijtimoiy kompetentlik" deb shaxslararo munosabatlar jarayonida faollik

ko'rsatish ko'nikma va malakalariga egalik, kasbiy faoliyat jarayonida shaxslararo muloqotga kirisha olishga aytildi. Ijtimoiy-psixologik kompetentlik mutaxassisning shunday kasbiy faoliyati nazarda tutiladi, bunda yetarlicha yuqori darajada pedagogik faoliyat, pedagogik muomalaga urg'u beriladi. Binobarin, pedagogning ijtimoiy-psixologik kompetentligini uning malakalari va psixologik sifatlari mutanosibligi hamda uning kasbiy moslashuvi asosiy o'rinda turadi.

Kasbiy moslashuv bu ijtimoiy jarayon bo'lib, shaxsning yangi mehnat jarayonini o'zlashtirishidir. Ammo yangi ishga joylashgan inson aniq maqsad, qadriyatlar oriyentatsiyasiga ega bo'ladi. O'z talablarini korxona rahbariyatiga, korxona esa, o'z navbatida, ishchi, uning xulq-atvoriga talablarini ma'lum qiladi. O'z talablarini namoyon qilgan tashkilot hamda shaxs o'zaro ta'sirlashadilar, natijada moslashadilar. Shunday qilib, mehnat moslashuvi ikki tomonlama jarayon bo'lib, bevosita shaxs va yangi ijtimoiy muhit o'rtasida sodir bo'ladi.

Insonning ma'lum mehnat muhitiga moslashganligi:

- real xulq-atvor orqali;
- aniq mehnat faoliyat ko'rsatkichlari orqali;
- mehnat samaradorligi orqali;
- ijtimoiy axborotni qabul qilish va uni amalda qo'llash orqali;
- faollikning barcha ko'rinishlarining o'sishi orqali;
- mehnat faoliyatining turli jabhalaridan qoniqish hosil qilish orqali namoyon bo'ladi.

Insonning ishlab chiqarish jarayoniga kirishishiga qarab kasbiy moslashuv birlamchi yoki ikkilamchi bo'lishi mumkin.

Kasbiy moslashuv murakkab jarayon bo'lib, unda kasbiy, ijtimoiy-psixologik, tashkiliy, jamoaviy, madaniy-maishiy va psixofizik moslashuv birligini namoyon qiladi.

Kasbiy moslashuv ma'lum kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni egallash orqali namoyon bo'ladi. Bu murakkab va uzoq davom etuvchi jarayon bo'lib, pedagogik faoliyatga moslashish ko'p qirrali va integral jarayon hisoblanadi hamda pedagogik faoliyatning samaradorligiga, mehnat jamoasi sihat-salomatligiga o'z ta'sirini o'tkazadi.

Kasbiy moslashuvdagi asosiy inqiroz – bu real kasbiy hayot bilan shakllangan tasavvurlar va

kutishlarning bir-biriga mos kelmasligidir. Kasbiy faoliyat xodimning kutishlariga mos kelmasligi kasbiy ekspektatsiya inqirozini keltirib chiqaradi. Bu inqirozni yechishning ikki yo'li mavjud bo'lib, ular quyidagilar:

1. Konstruktiv: tezroq moslashishga harakat qilish va ish tajribasini o'rnatishga intilish.
2. Destruktiv: ishdan bo'shash, sohani o'zgartirish, kasbiy vazifalarni noadekvat, sifatsiz, samarasiz amalga oshirish.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, ishdan ketish holati birinchi uch oylikda ko'proq sodir bo'lar ekan. Asosiy sabab real haqiqat hamda tasavvur, kutishlarning mos kelmasligi, shuningdek, moslashuv davrida qiyinchiliklarni his qilishda. Shaxsning adekvat bahosi (ya'ni oylik va mukofot), o'sish va rivojlanish kafolati, kelishilgan ishning qoida va talablari, qulay sharoit, hamkasblarning ijodkor ta'siri bo'lishi lozim.

Kasbiy moslashuv kadrlarni tayyorlash tizimining muhim elementi bo'lib, u ta'lim sohasi jarayoni o'rtasida muvozanatni ta'minlovchi qismidir. Fim tadqiqotchilarining fikriga ko'ra, yosh xususiyatlarining kasbiy moslashuvini 4 guruhga ajratish mumkin:

- o'zi o'qigan sohaga tez kirishib ketuvchilar;
- faoliyat turi o'qigan sohasiga to'g'ri kelmaydiganlar, ya'ni boshqa ishlar bilan shug'ullanuvchilar;
- ta'lim olish davrida bir nechta sohadan bilim olib, mehnat faoliyatida aniq soha bo'yicha faoliyat yurituvchilar;
- olingan ta'lim bir nechta sohada bo'lib, mehnat faoliyatida turli soha va joylarda ish olib boruvchilar.

Moslashuvning quyidagi turlari mavjud:

Rad etish. Xodim tashkilot qadriyatlariga qat'iy norozilikni namoyon etadi. Uning kutishlari reallik bilan teskari, qarshilikda bo'ladi. Ko'pincha bunday vaziyatlarda ishchi xodim birinchi uch oylikda ishdan bo'shaydi.

Konformizm. Tashkilotning barcha me'yor hamda qadriyatlarini to'liq qabul qiladi, qonun-qoidalariga so'zsiz itoat qiladi. Bunday pedagoglar jamoaning asosiy qismini tashkil etadi.

Mimikriya. Ikkilamchi me'yorlarga rioya etuvchi, har qanday vaziyatlarda ishdan bo'shab keta oluvchi tur.

Adaptiv individuallik. Tashkilotning asosiy me'yorlariga bo'yisunuvchi, ammo ikkilamchi normalarga qarshilik ko'rsatuvchi tur. Bunday xodimlar atrofdagilar nazariya qandaydir individuallikni namoyon qiladi va mehnat jamoasida o'z individual o'rni ega bo'ladi.

Professional (kasbiy) moslashuv – kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishdan iborat. Har bir yangi pedagog o'quvchilik bosqichini o'taydi.

Psixofiziologik moslashish – pedagogning mehnat va dam olish sharoitlariga moslashishi.

Ijtimoiy-psixologik moslashish – shaxslararo munosabatlarda, guruh me'yorlari va qadriyatlarini o'zlashtirish, rasmiy va norasmiy guruhlarda o'z o'rni ega bo'lishini ko'zda tutadi. Yangi xodimning ijtimoiy-psixologik moslashuvi uzoq va murakkab tarzda davom etadi. Mehnat jamoasi yangi xodimning har bir qadamini "mikroskop" ostida kuzatadi. Shuning uchun sabri bo'lish tavsiya etiladi. Bu jamoaga moslashayotgan inson ongli va ong-siz ravishda guruhni tahlil qilish uchun bir necha usullar qo'llaydi.

I usul – tashqi ko'rinishiga qarab baholiradi. To'g'ri, tashqi ko'rinishiga ahamiyati bor, ammo u shaxsning qobiliyatlari, iste'dodi haqida xabar bermaydi.

II usul – ijtimoiy stratifikatsiya. Uning yordamida moddiy mablag', ijtimoiy status, rasmiy yoki norasmiy liderlar, aqliylik, hazilchilik, go'zallik va h.k. Xodimlar aynan shu stratifikatsiyadan kelib chiqqan holda bir-biri bilan munosabat o'rnatadi, stratifikatsiyalarda yo'l qo'yilgan xatolar nizolarga olib keladi.

III usul – guruhviy identifikatsiya. Bunda xodim o'zining qayisdir guruhga tegishiligidini anglaydi. Guruhga kirayotganda xodim guruhning statusini, undagi me'yorlarni, guruh a'zolari huquqlarini e'tiborga oladi. Xodim ma'lum bir guruhning a'zosiga aylangan ekan, ko'pchilikka qarshi bo'lmay, o'zini himoyada his qiladi.

IV usul – guruhlararo diskriminatsiya. Uchinchi usul bilan bevosita bog'liq bo'lib, bunda atrofdagilarga tanqidiy yoki ijobiy munosabatda bo'lish nazarda tutiladi. Doimiy tanqid, huquqlarning poymol qilinishi, o'ylarning kamligi guruhning mehnat motivatsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Biroq guruhlararo diskriminatsiya identifikatsiya, birinchilik uchun kurashga olib keladi,

natijada raqobat vujudga kelib, ishlab chiqarish ko'rsatkichi oshadi.

Shuningdek, moslashuvning quyidagi turlari ham mavjud:

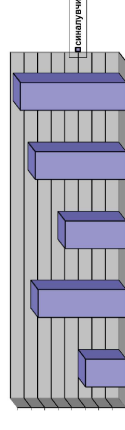
1. Tashkiliy moslashuv – tashkilot tuzilmasi bilan tanishish, unda o'z rolini aniqlash.
2. Iqtisodiy moslashuv – oylik maosh va bajarilayotgan ish hajmi o'ylikka mos bo'lishi kerak.
3. Sanitar-gigiyenik moslashuv – ish joyining mehnat jarayoniga tayyorligi nazarda tutiladi.

Maqolamizda pedagog shaxsida kasbiy moslashish darajasini aniqlash maqsadida A.G. Maklakov tomonidan taklif etilgan moslashganlik darajasini o'rganish metodikasidan foydalanildi. Metodika natijalari miqdor va sifat jihatdan tahlil qilindi hamda jadval va diagrammalarda aks ettirildi (1-jadval).

1-jadval.

Kasbiy moslashganlik ko'rsatkichlari

Sinaluvchilar	Ishonchilik	Adaptivlik	Qobiliyat	Asab-psixik barqarorlik	Kommunikativ xususiyatlar	Axloqiy me'yoriylik
30 nafar	30%	65%	45%	45%	67%	78%

1-rasm. Kasbiy moslashish xususiyatining namoyon bo'lishi

Tadqiqot natijalaridan ko'rish mumkinki, ishonchilik 30% ni tashkil qilib, kasbiy moslashish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, mutaxassis kasbiy faoliyatni samarali boshlashi uchun, avvalo, o'zidagi imkoniyat, layoqatlariga ishonishi kerak. Shuning asnosida esa faoliyatga nisbatan o'ziga xos yondashuv yuzaga keladi. Adaptivlik qobiliyati 65% ni tashkil qilib, uning shakllanishi kasbiy moslashishni ta'minlovchi mezonlardan hisoblanadi. Sinaluvchilar orasida asab-psixik barqarorlik 45% ni tashkil qilib, faoliyatning mazmun-mohiyatidan kelib chiqadigan bo'lsak, kasbiy moslashish jarayonida shaxsda ro'y beradigan zo'riqlashlarning oldini olish lozim.